

परिशिष्ट - १

टीपा -

- १) पब्बज्जा
- २) तिसरण
- ३) चीवर
- ४) अर्हंत
- ५) चरियं

निबंध -

- १) गामं ।
- २) कस्सको ।
- ३) पाठसाला ।
- ४) उय्यानं ।
- ५) रूक्खो ।
- ६) मम अज्झापको ।

व्याकरण

समास

दोन अथवा दोहोपेक्षा अधिक शब्दांना एकत्र केल्यावर तो शब्द लहान करण्याकरिता विभक्तीचा लोप करून जो एक शब्दसमूह केला जातो त्याला समास म्हणतात.

पालि भाषेत समास सहा आहेत -

(१) अव्ययिभाव = अव्ययीभाव	(२) तप्पुरिस = तत्पुरुष
(३) कम्मधारय = कर्मधारय	(४) बहुव्रीहि = बहुव्रीहि
(५) किरियत्थ = क्रियार्थ	(६) द्वन्द्व = द्वन्द्व

तत्पुरुष समास - (अमादि) प्रथमा विभक्ति सोडून इतर विभक्तींमधील विभक्ती चिन्हांचा लोप होतो तेव्हा तत्पुरुष समास होतो. उदाहरणार्थ -

विभक्ति	विग्रह	समास	अर्थ
दुतिया	गामं गतो	गामगतो	गावाला गेलेला
दुतिया	कुम्भं करोति	कुम्भकारो	कुंभार
ततिया	उरसा गच्छति	उरगो	साप
ततिया	पादेहि पिबति	पादपो	झाड
ततिया	पितुना सदिसो	पितुसदिसो	पित्याप्रमाणे
चतुत्थी	धम्मस्सं देख्यं	धम्मदेय्यं	धर्माला देण्यायोग्य
चतुत्थी	रजनाय दोणि	रजनदोणि	रंगविण्याचे भांडे
पञ्चमी	चोरेहि भयं	चोरभयं	चोरापासून भय
छट्ठी	रुक्खस्स साखा	रुक्खसाखा	झाडाची फांदी
छट्ठी	रज्जो पुरिसो	राजपुरिसो	शिपाई
सत्तमी	वने चरति	वनचरो	वनात फिरणारा

बहुव्रीहि (अञ्जत्थ)

ज्या समासातील शब्द विशेषण होऊन तिसऱ्याच शब्दाचा संकेत प्रकट करतात तेव्हा त्यांना बहुव्रीहि समास म्हणतात. उदाहरणार्थ —

विग्रह	समास	अर्थ	विग्रह	समास	अर्थ
बहूनि धनानि यस्स सो	बहुधनो	श्रीमंत	जितानि इंद्रियानि यस्स सो	जितिन्द्रियो	मुनी
लम्बा कण्णा यस्स सो	लम्बकण्णो	लांब कानाचा	वजिरं पाणिमिहं यस्स सो	वजिरपाणि	वज्रपाणी (इंद्र)
समानं उदरं यस्स सो	सोदरियो	(सक्खा) भाऊ	मना सेट्ठा एतेसं इति	मनोसेट्ठा	धर्म
उदकं पीयते अस्मिं इति	उदपानं	पाणवठा			

द्वन्द्व (चत्थ)

दोन अथवा जास्त शब्दांतील 'च' (आणि) चा लोप करून जो समास तयार होतो त्याला 'द्वन्द्व' समास म्हणतात. द्वन्द्व समास दोन प्रकारचे आहेत — १) समाहार, २) इतरेतर

१) **समाहार** : दोन संज्ञा समासांत येऊन 'च' ने जोडल्यावर अर्थ प्रगट करतात आणि एका समाहाराचा (समूहाचा) बोध करतात, तेव्हा तो समाहार द्वन्द्व समास होतो. हा समास नपुंसकलिङ्गी असतो.

मुखं च नासिका च	मुखनासिकं	गीतं च वादितं च	गीतवादितं
युगं च नङ्गलं च	युगनङ्गलं	असि च चम्मं च	असिचम्मं
अहि च नकलं च	अहिनकुलं	डंसो च मकसो च	डंसमकसं
विज्जा च चरणं च	विज्जाचरणं	दासि च दासं च	दासिदासं
कण्हो च सुक्को च	कण्णसुक्कं		

२) **इतरेतर** : जेव्हा समासातील दोन्ही पदे प्रधान असतात तेव्हा त्यांस इतरेतर द्वन्द्व समास म्हणतात.

चन्दिमा च सुरियो च	चन्दिमसुरिया	समणो च ब्राह्मणो च	समणब्राह्मणा
माता च पिता च	मातापिता	जाया च पति च	जयम्पती
पिता च पुत्तो च	पितापुत्तो		

१) **समाहार-इतरेतर** : खालील समास समाहार आणि इतरेतर दोन्ही आहेत.

साकं च सालं च	साकसालं	गो च महिसं च	गोमहिसं
अजो च एळको च	अजेळकं	हिरज्जं च सुवण्णं च	हिरज्जसुवण्णं
सालि च यवकं च	सालियवकं	कासि च कोसलं च	कासिकोसलं

परिशिष्ट

कंसातील योग्य शब्दांचा उपयोग करून कथा पूर्ण करा.

- १) अतीते वाराणसियं ——— रज्जं कारन्ते हिमवन्तपदेसे बोधिसत्तो कपियोनियं ——— नागबलो थामसम्पन्नो महासरीरो सोभगपत्तो हुत्वा गङ्गानिवत्तने अरज्जातने ——— कप्पेति । तदा गङ्गाय एको सुंसुमारो वसि । अथस्स भरिया बोधिसत्तस्स सरीरं दिस्वा तस्स हृदयमंसं ——— उप्पादेत्वा सुंसुमार आह 'अहं सामि, एतस्स ——— हृदयमंसं खादितुकामा' ति ।
(कपिराजस्स, वासं, दोळहं, ब्रह्मदत्ते, निब्बतित्वा)

- २) अतीते ----- ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो हिमवन्तप्पदेसे रुक्खकोट्टक सकुणो हुत्वा ----- ।
अथेकस्स सीहस्स मंसं खादन्तस्स अट्ठि ----- लग्गि । गलो उद्धमायि, गोचरं गण्हितुं न सक्कोति, खरा ----- वतन्ति ।
अथ नं सो सकुणो गोचरपसुता दिस्वा साखाय ----- ‘किन्ते दुक्खं’ ति पुच्छि । सो तं अत्थ
(वेदना, निलीनो, गले, वाराणसियं, निब्बति)
- ३) सोणा सावत्थियं ----- निब्बति । वयप्पत्ता पतिकुलं गता । दस पुत्तधितरा लभित्वा ----- ति पञ्जायित्थ । सा -----
— पब्बजिते पुत्त धीता घरावासे पतिट्ठापेत्वा सब्बं ----- पुत्तानं विस्सज्जेत्वा अदासि । न किञ्चि ----- ठपेसि ।
(अत्तनो, धनं, बहुपुत्तिका, सामिके, कुलगोहे)
- ४) अजिण्ठा गुहायो ----- समीपे सन्ति । गुहायो पब्बतमज्झे सन्ति । सब्बे गुहायो ----- सन्ति । गुहाय काले -----
अत्थि । अजिण्ठा गुहाय मज्झे उत्तम ----- थुपं च चेतियं च सन्ति । तानि पस्सितुं ----- अजिण्ठा गच्छन्ति ।
(बुद्धसिप्पं, बहुजना, पाचीन, ओरंगाबाद, छब्बीसति)
- ५) अतीते एकस्मि ----- सिंहो च व्यग्घो च द्वे सहायका होन्ति । एकस्सा येव गुहाय ----- । तदा बोधिसत्तोपि
तस्मिं येव पब्बतपादे वसति । अथेक दिवसं तेसं ----- सीतं निस्साय विवादो उदपादि । व्यग्घो ‘काले येव सीतं होती’ ति
-----, सिंहो ‘जुण्हे येवा’ ति । ते उभोपि अत्तनो ----- छिन्दितुं असक्कोन्ता बोधिसत्तस्स सन्तिकं गता ।
(वसति, पब्बतपादे, सहायकानं, कड्ख, आह)

सर व्यञ्जना च वग्निकरणं (स्वर-व्यंजनांचे वर्गीकरण)

सर (स्वर)

स्वरांचे तीन भागांमध्ये वर्गीकरण करण्यात येते. कच्चायन व्याकरणानुसार ते पुढील प्रमाणे आहेत. जसे - १) रस्स सर २) दीघ सर ३) मज्झिम सर

रस्स सर

अ, इ, उ

दीघ सर

आ, ई, ऊ

मज्झिम सर

ए, ओ

व्यञ्जना

पकारो	वग्नो	कठोर	मुदु	अनुनासिक	
१) कण्ठ्य	-	क-वग्नो	क, ख	ग, घ	ङ
२) तालव्य	-	च-वग्नो	च, छ	ज, झ	ञ
३) मुर्ध्न्य	-	ट-वग्नो	ट, ठ	ड, ढ	ण
४) दन्त्य	-	त-वग्नो	त, थ	द, ध	न
५) ओष्ठ्य	-	प-वग्नो	प, फ	ब, भ	म
६) अन्तः	-	————	य, र, ल, व, ळ		
७) उष्माक्षर	-	————	स		
८) प्राणध्वनी	-	————	ह		
९) निग्नहीत	-	————	अं		

वण्णमाला (वर्णमाला)

आपल्या मुखातून जे मूळ ध्वनी बाहेर पडतात त्यांना वण्ण (वर्ण) असे म्हणतात. पालि भाषेमध्ये कच्चायन व्याकरणानुसार एकूण ४१ तर मोग्गल्लायन व्याकरणानुसार एकूण ४३ वर्ण आहेत. ज्यामध्ये कच्चायन व मोग्गल्लायन व्याकरणानुसार अनुक्रमे ८ व १० स्वर असून ३३ व्यंजने आहेत. त्यांचे वर्गीकरण पुढील प्रमाणे आहे —

सर (स्वर)

कच्चायन व्याकरणानुसार आठ स्वर आहेत. जसे — अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए, ओ

तर मोग्गल्लायन व्याकरणानुसार दहा स्वर आहेत. जसे — अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए, ऐ, ओ, औ

व्यञ्जना (व्यंजने)

१) कण्ठ्य	- क, ख, ग, घ, ङ	२) तालव्य	- च, छ, ज, झ, ञ
३) मुर्धन्य	- ट, ठ, ड, ढ, ण	४) दन्त्य	- त, थ, द, ध, न
५) ओष्ठ्य	- प, फ, ब, भ, म	६) अन्तःस्थ	- य, र, ल, व, ळ
७) उष्माक्षर	- स	८) प्राणध्वनी	- ह
९) निग्वहीतं (अनुस्वार)	- अं		

सर परिवर्तन (स्वर परिवर्तन)

१) मराठीतील/संस्कृतमधील ऋ, ॠ, ॡ, ऐ, औ, अः हे स्वर पालिभाषेत आढळत नाहीत. 'ऋ' बदल काही ठिकाणी 'अ' काही ठिकाणी 'इ' आणि काही ठिकाणी 'उ' होतो.

ऋ - अ = कृषि - कसि, घृत - घत, मृत - मत, शृंखला - संखला.

ॠ - इ = कृमि - किमी, ऋण - इण, शृंग - सिंग, तृण - तिणं.

ॡ - उ = ऋतु - उतु, ऋषभ - उसभ, मृदु - मुदु, मृषा - मुसा.

२) ॢ - मराठीत/संस्कृतमध्ये फार क्वचितच ठिकाणी आढळतो. पालि भाषेत त्याचा सर्वथा अभाव आहे.

३) ऐ - ए = तैल - तेल, ऐरावत - एरावत, शैल - सेल, वैशाख - वेसाख.

ऐ - इ = ऐश्वर्य - इस्सरिय, सैन्धव - सिन्धवी, वैभव - विभवो.

४) औ - ओ = औषध - ओसध, गौतम - गोतम, पौर - पोर, औदारिक - ओदरिक

औ - अ = सौम्य - सम्म

औ - आ = गौरव - गारव

औ - उ = मौक्तिक - मुक्तिक, औद्धत्य - उद्धत्य, औत्सुक्यं - उत्सुक्यं

व्यञ्जण परिवर्तन (व्यंजन परिवर्तन)

१) पालिमध्ये 'श' आणि 'ष' उपयोगात आणला जात नाही. त्याऐवजी 'स' चा उपयोग केला जातो.

श, ष - स = शेष - सेस, आकाश - आकास

श, ष - छ = शावक - छापक, षष्ठ = छट्ट

२) पालिभाषेत कोणतेही पद हलन्त (व्यंजनात) नसते. अशा अन्त्य व्यंजनाचा लोप केला जातो.

भगवा(न्) - भगवा, गुणवा(न्) - गुणवा, याव(त्) - याव, विद्यु(त्) - विज्जु, पश्चा(त्) - पच्छा.

३) पालि भाषेत अन्त्य 'म' च्या स्थानी नेहमी अनुस्वार असतो.

चितम् - चितं, सत्यम् - सच्चं, तीर्थम् - तित्थं

- ४) पालिभाषेत विसर्गाचा (:) चा लोप झाला आहे. संस्कृतातील अकारान्त पदाच्या शेवटी जो विसर्ग असतो त्याच्या जागी पालिमध्ये 'ओ' होतो. इतर ठिकाणी विसर्गाचा अभाव असतो.
बुद्धः = बुद्धो, कः - को, एषः - एसो.
- ५) विसर्गाच्या पुढे जर स, ज्ञ, ष असेल तर विसर्गाच्या स्थानी 'स' होतो.
दुःसह - दुस्सह, निःशोक - निस्सोक
- ६) पालिभाषेत 'रेफ (रफार)' चा अभाव आहे. ब्राह्मण - बाह्मण, ब्रह्म - बह्मा
अ) सर्व ठिकाणी संयुक्त व्यंजनातील 'र'चा लोप होतो व उरलेला वर्ण द्वित्व पावतो.
कर्ण - कण्ण, पर्ण - पण्ण, कर्म - कम्म, चक्र - चक्क, चर्म - चम्म, धर्म - धम्म, सर्व - सब्ब
आ) संस्कृत/मराठी मधील शब्दाच्या आरंभी 'र'युक्त जोडाक्षर असल्यास पालित त्या 'र' चा लोप होतो. परंतु उरलेला वर्ण द्वित्व पावत नाही.
ग्राम - गाम, प्रजा - पजा, ग्रंथ - गंथ, प्रिय - पिय, प्रकार - पकार, प्रपंच - पपंच.
इ) 'र्य' बदल 'रिय' होतो व 'र्य' मागील दीर्घ स्वर ऋस्व होतो.
भार्या - भरिया, सूर्य - सुरिय, आर्य - अरिय, कदर्य - कदरिय.
- ७) अ) दीर्घ स्वराच्या पुढे संयुक्त व्यंजन किंवा अनुस्वार आल्यास दीर्घ स्वर ऋस्व होतो.
मार्दव - मद्विं, तीर्थ - तिथं, ईश्वर - इस्सर, पराक्रम - परक्कम, कुर्म - कुम्म
शालम् - सालं, नदीम् - नदिं
आ) ऋस्व स्वरातील अनुस्वाराचा लोप होऊन तो ऋस्व स्वर दीर्घ होतो व दीर्घ स्वरावर अनुस्वार आला असेल तर तो दीर्घ स्वर ऋस्व होतो.
सिंह - सीह, विंशति - वीसति, संदंश - संडास, मांस - मंस, पांशु - पंसु
- ८) पदातील आदि 'क्ष' चा 'ख' होतो.
क्षीरं - खीरं, क्षेम - खेम
- ९) पदातील मध्य 'क्ष'चा काही ठिकाणी 'क्ख' तर काही ठिकाणी 'च्छ' होतो.
दक्षिण - दक्खिण, मोक्ष - मोक्ख, पक्ष - पच्छ, अक्षि - अच्छि, अक्खि
- १०) 'ड', 'ढ' चा अनुक्रमे 'ळ' किंवा 'ळ्ह' होतो.
दाडिम - दाळिम, गुड - गुळ, षोडस - सोळस, क्रीडा - कीळा, तडाग - तळाक, आषाढ - आसाळ्ह
- ११) जोडाक्षरात शेवटचे व्यंजन 'म', 'न', 'य' किंवा 'व' असेल तर त्याचा लोप होतो व उरलेल्याचे द्वित्व होते.
युग्म - युग्ग, नग्न - नग्ग, सौम्य - सम्म, अध्वा - अब्धा.
परंतु 'म', 'न', 'य', 'व' हे वर्ण 'ह' शी संयुक्त असतील तर त्याचा लोप होत नाही, पण 'म', 'न', 'य', 'व' बदलते.
सह्य - सय्ह, वह्नि - वन्हि, परंतु 'ब्राह्मण' व 'ब्रह्म' या ऐवजी 'बाम्हण', 'बम्ह' होतात.
- १२) जोडाक्षरातील 'व' चा 'ब' होतो व त्याचे द्वित्व होते.
सर्व - सब्ब, पर्वत - पब्बत

१३) जोडाक्षरांचे पालि शब्दातील इतर काही बदल पुढील प्रमाणे आहेत.

अ.क्र.	जोडाक्षर	शब्दार्भी	शब्दामध्ये
१)	त्य, भ्य, द्य, ध्य	च, छ, ज, झ त्याग - चाग युति - जुति ध्यान - ज्ञान	च्व, च्छ, ज्ञ, ज्ञ नृत्य - नच्च मद्य - मज्ज तत्थ - तच्छ
२)	स्त, स्थ, ष्ठ	थ, ट, ठ, ठु स्तुति - थुति स्थान - ठान	गृहस्थ - गहट्ट काष्ठ - कट्ट
३)	श्व, प्स, त्स	—	च्छ आश्चर्य - अच्छरिय अप्सरा - अच्छरा वत्स - वच्छ
४)	ष्क, स्क, क्ष	ख स्कन्ध - खन्ध शान्ति - खन्ति	कख भिक्षु - भिक्खु शुष्क - सुक्ख
५)	क्ष	छ क्षुब्ध - छुब्ध	च्छ इक्षु - उच्छु
६)	स्प, ष्य	फ स्पदन - फंदन	प्फ पुष्प - पुप्फ
७)	न्य, ण्य, ज्ञ	ज न्याय - जाय	ज्ज कन्या - कज्जा प्रज्ञा - पज्जा अरण्य - अरज्ज
८)	ष्ण	—	ण्ह उष्ण - उण्ह

धातुरूपाविषयी माहिती

- क्रियावाचक शब्दाला 'धातू' म्हणतात. पालिभाषेत हे धातू १) परस्मैपद (परस्मैपद) व २) अत्तनोपद (आत्मनेपद) असे दोन पद प्रकारात विभागले गेले आहेत. मूळ धातूला परस्मैपदाचे प्रत्यय लावून क्रियापद बनवता येते. मात्र संस्कृतातील अनेक आत्मनेपदी धातू पालिभाषेत परस्मैपदी मानून चालवले जातात. एकंदरीत पालिभाषेत आत्मनेपदी क्रियापदांची रूपे कमी आहेत.
- प्रामुख्याने पालिमध्ये परस्मैपदाचा उपयोग करण्यात येतो. आत्मनेपद कर्मणि प्रयोग व कवितेत उपयोगात येते.
- पालिभाषेत द्विवचन नसल्याने क्रियापद एकवचनी किंवा अनेकवचनी असते.

४) पालि व्याकरणात अनुक्रमे तीन पुरुष आहेत. पालि व मराठी व्याकरणातील पुरुषांमध्ये खालीलप्रमाणे क्रम आहेत-

पालि

मराठी

उत्तम पुरिस

प्रथम पुरुष

मज्झिम पुरिस

द्वितीय पुरुष

पठम पुरिस

तृतीय पुरुष

५) काळ व अर्थवाचक काही पालि संज्ञा पुढील प्रमाणे —

पालि

मराठी

१) पच्चुपन्न कालो

वर्तमानकाळ

२) हीय्यत्तनी /अतीत कालो

भूतकाळ

३) भविस्सन्ती /अनागत कालो

भविष्यकाळ

पच्चुपन्न कालो (वर्तमानकाळ)

वर्तमानकाळी परस्मैपदी प्रत्यय पुढील प्रमाणे

पुरिस	एकवचन	अनेकवचन	‘पच’ - शिजविणे			‘अस’ - असणे		
			पुरिस	एकवचन	अनेकवचन	पुरिस	एकवचन	अनेकवचन
उत्तमपुरिस	मि	म	उत्तमपुरिस	पचामि	पचाम	उत्तमपुरिस	अत्थि	सन्ति
मज्झिमपुरिस	सि	थ	मज्झिमपुरिस	पचसि	पचथ	मज्झिमपुरिस	अस्सि	अत्य
पठमपुरिस	ति	अन्ति	पठमपुरिस	पचति	पचन्ति	पठमपुरिस	अस्मि, अम्हि	अस्म, अम्ह

(खाद, नम, गच्छ, वस, कस इत्यादी धातू ‘पच’ प्रमाणे चालतात.)

हीय्यत्तनी (भूतकाळ)

भूतकाळी परस्मैपदी प्रत्यय पुढीलप्रमाणे चालतात —

पुरिस	एकवचन	अनेकवचन	‘खाद’ - खाणे		
			पुरिस	एकवचन	अनेकवचन
उत्तमपुरिस	इं	इम्ह	उत्तमपुरिस	खादिं	खादिम्ह
मज्झिमपुरिस	इ	इत्य	मज्झिमपुरिस	खादि	खादित्य
पठमपुरिस	इ	इंसु, ऊं	पठमपुरिस	खादि	खदिंसु, खादुं

(कीळ, हस, लभ, गच्छ, वस इत्यादी धातू ‘खाद’ प्रमाणे चालतात.)

भविस्सन्ती/अनागतकालो (भविष्यकाळ)

भविष्यकाळी परस्मैपदी प्रत्यय पुढीलप्रमाणे चालतात —

पुरिस	एकवचन	अनेकवचन	‘पठ’ - शिकणे		
			पुरिस	एकवचन	अनेकवचन
उत्तमपुरिस	इस्सामि	इस्साम	उत्तमपुरिस	पठिस्सामि	पठिस्साम
मज्झिमपुरिस	इस्ससि	इस्सथ	मज्झिमपुरिस	पठिस्ससि	पठिस्सथ
पठमपुरिस	इस्सति	इस्सन्ति	पठमपुरिस	पठिस्सति	पठिस्सन्ति

(लभ, गच्छ, नम, वस, कस इत्यादी धातू ‘पठ’ प्रमाणे चालतात.)

सन्धी

एकापुढे एक येणारे जवळजवळचे वर्ण एकत्र जोडण्याच्या प्रकारास 'सन्धी' असे म्हणतात. पालिमध्ये तीन प्रकारचे सन्धी आहेत — १) स्वर सन्धी, २) व्यंजन सन्धी, ३) निगहित (अनुस्वार) सन्धी. पालित विसर्ग नसल्यामुळे विसर्ग सन्धी होत नाही.

१- स्वर सन्धी

दोन स्वर एकापुढे एक असल्यास ते एकमेकांत मिळून जातात. पालि भाषेतील स्वरसन्धी विषयीचे काही प्रमुख नियम पुढील प्रमाणे आहेत.

(१) 'अ'पासून 'ऊ' पर्यंत स्वरापुढे सजातीय (म्हणजे त्याच प्रकारचा) स्वर आल्यास त्या दोहोंबद्दल एक दीर्घ स्वर होतो.

प्रकार	उदाहरण	सन्धी	प्रकार	उदाहरण	सन्धी
अ+अ	पन+अयं	पनायं	आ+अ	पादा+अपि	पादापि
आ+आ	तव्हा+आकुला	तव्हाकुला	इ+इ	उपट्टहन्ति+इति	उपट्टहन्तीति
इ+इ	नहि+ईदिसो	नहीदिसो	उ+उ	बहु+उपकारो	बहूपकारो
उ+उ	बहु+ऊसहन	बहूसहन			

(२) स्वराच्या पुढे स्वर आल्यास दोन पदांचा सन्धी होताना क्वचित पहिल्या स्वराचा लोप होतो.

पुरिस+उत्तमो (= अ + उ) = पुरिसुत्तमो

निलानि+एकानि (=इ+ए) =निलानेकानि

तज+इमे (=अ+इ) = तजिमे

अज्ज+उपोसथो (= अ+उ) = अज्जुपोसथो

एसो+आवुसो (= ओ +आ) = एसावुसो

(३) स्वराच्या पुढे स्वर आल्यास दोन पदाचा सन्धी होत असता क्वचित पुढच्या स्वराचा लोप होतो.

रुक्खो + अपि (=ओ+अ) = रुक्खोपि

देवो+अम्हि (=ओ+अ) =देवोम्हि

सो+अहं (=ओ+अ)= सोहं

सो+अपि (=ओ+अ) = सोपि

चत्तारो+इमे (=ओ+इ)= चत्तारोमे

(४) स्वराच्या पुढे स्वर आल्यास दोन पदाचा सन्धी होत असता कधी कधी दोहोंपैकी एकाही स्वराचा लोप होत नाही.

कज्जा+इव (=आ+इ) = कज्जाइव

लता+इव (=आ+इ) =लताइव

(५) लोप झालेल्या स्वरापुढे 'इ' असेल तर त्याऐवजी 'ए' होतो आणि 'उ' असेल तर त्याचा 'ओ' होतो.

तस्स+इदं (=अ+इ) =तस्सेद

वात+इरितं (=अ+इ) = वातेरितं

वाम+उरू (=अ+उ)=वामोरू

वि+उदकं (=इ + उ) = वोदकं

(६) 'इ' (ऋस्व-दीर्घ) अथवा 'उ' (ऋस्व-दीर्घ) यांच्यापुढे इतर वर्ण आल्यास 'इ' चा 'य' आणि 'उ' चा 'व' होतो.

वि+आकतो (=अ+आ) = व्याकतो

इति + अस्स (=इ +अ) = इत्यस्स (इच्चस्स)

सु+आगतो (=उ+आ)= स्वागतं

बहु+आबाधो (=उ+आ) = बव्हाबाधो

२- व्यंजन सन्धी

जेव्हा एक व्यंजन दुसऱ्या व्यंजनाबरोबर अथवा स्वराबरोबर मिळते तेव्हा त्याला व्यंजन सन्धी म्हणतात.

- (१) जेव्हा एखाद्या स्वरापुढे पर-अक्षर हे जर व्यंजन असेल तर पूर्वी असलेला ऋस्व स्वराचा दीर्घ स्वर होतो आणि दीर्घ स्वराचा ऋस्व स्वर होतो —

सम्म+धम्मो (= अ+ध+अ) = सम्माधम्मो

खन्ति+परमं (= इ+प्+अ) = खन्तीपरमं

जायति+सोको (= इ+स्+ओ) = जायतीसोको

मुनि+चरे (= इ +च्+अ) = मुनीचरे

- (२) स्वरापुढे व्यंजन आले असल्यास केव्हा केव्हा त्या व्यंजनाचे द्वित्व होते —

वि+गेहो (=इ+ग्+अ) = विग्गहो

प+गहो (=अ+ग्+अ) = पग्गहो

दु+कतं (=उ+क्+अ) = दुक्कतं

- (३) 'ए' आणि 'ओ' च्या नंतर कोणताही वर्ण आल्यास 'ए' आणि 'ओ' चा 'अ' होतो -१-

याचके+आगते (=ए+आ) = याचकमागते

सो+सीलवा (=ओ+स्+इ) = ससीलवा

एस्सो+धम्मो (=ओ+ध्+अ) = एस्सधम्मो

३- निगगहित (अनुस्वार) सन्धी

निगगहिता(अनुस्वार)बरोबर स्वर अथवा व्यंजन मिळते तेव्हा त्याला निगगहित सन्धी म्हणतात.

- (१) काही वेळा निगगहिताचा लोप होतो.

सं+रत्तो = सारत्तो

सं+रागो = सारागो

कथं+अहं = कथाहं

गन्तुं+कामो = गन्तुकामो

बुद्धानं+सासनं = बुद्धानसासनं

एव+अहं = एवाहं

- (२) निगगहिता (अनुस्वारा)पुढे आलेल्या स्वराचा काही वेळा लोप होतो.

त्वं+असि = त्वंसि

किं+इति = किंती

इदं+अपि = इदमपि

अलं +इदानी = अलन्दानि

- (३) जर निगगहितानंतर 'य', 'एव' तसेच 'हि' हे शब्द आल्यास, निगगहिताचा काही वेळा 'ज्ज' होतो. तसेच 'य' पुढे आल्यास पूर्वीच्या 'सं' शब्दावरील निगगहिताचा 'ज्ज' होतो.

तं+एव = तज्जेव

तं+हि = तज्जिहि

सं+यमो = सज्जमो

सं+यतो = सज्जतो

नामरूपावली

'बुद्ध' - अकारान्त पुल्लिङ्गी

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	बुद्धो	बुद्धा	दुतिया	बुद्धं	बुद्धे
ततिया	बुद्धेन	बुद्धेहि, बुद्धेमि	चतुथी	बुद्धाय, बुद्धस्स	बुद्धानं
पञ्चमी	बुद्धा, बुद्धम्हा, बुद्धस्मा	बुद्धेहि, बुद्धेमि	छट्ठी	बुद्धस्स	बुद्धानं
सत्तमी	बुद्धे, बुद्धम्हि, बुद्धस्मिं	बुद्धेसु	आलपन	बुद्ध, बुद्धा	बुद्धा

खालील पुल्लिङ्गी शब्द 'बुद्ध' नामधातूप्रमाणे चालतात. - नर, मनुस्स, पुरिस, मनुज, सुर, नाग, लोक, संघ, पुत्त, याचक, दारक, वाणिज, सुरिय

‘दुःख’ – अकारान्त नपुंसकलिङ्गी शब्द

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	दुःखं	दुःखा, दुःखानि	दुतिया	दुःखं	दुःखे, दुःखानि
ततिया	दुःखेन	दुःखेहि, दुःखेभि	चतुथी	दुःखाय, दुःखस्स	दुःखानं
पञ्चमी	दुःखा, दुःखम्हा, दुःखस्मा	दुःखेहि, दुःखेभि	छट्ठी	दुःखस्स	दुःखानं
सत्तमी	दुःखे, दुःखम्हि, दुःखस्मिं	दुःखेसु	आलपन	दुःखं	दुःखा, दुःखानि

खालील शब्द ‘दुःख’ शब्दाप्रमाणे चालतात —

वन, धन, गाम, पाप, उदक, उय्यान, सोत, ज्ञान

‘साखा’ – आकारान्त स्त्रीलिङ्गी

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	साखा	साखा, साखायो	दुतिया	साखं	साखा, साखायो
ततिया	साखाय	साखाभि, साखाहि	चतुथी	साखाय	साखानं
पञ्चमी	साखाय	साखाहि, साखाभि	छट्ठी	साखाय	साखानं
सत्तमी	साखायं, साखाय	साखासु	आलपन	साखे	साखा, साखायो

खालील शब्द ‘साखा’ शब्दाप्रमाणे चालतात —

सुजाता, विमला, अम्मा, मेत्ता, गाथा, तण्हा, कज्जा, भरिया

‘मुनि’ – इकारान्त पुल्लिङ्गी

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	मुनि	मुनी, मुनयो	दुतिया	मुनिं	मुनी, मुनयो
ततिया	मुनिना	मुनीहि, मुनीभि	चतुथी	मुनिनो, मुनिस्स	मुनीनं
पञ्चमी	मुनिनो, मुनिम्हा, मुनिस्मा	मुनीहि, मुनीभि	छट्ठी	मुनिनो, मुनिस्स	मुनीनं
सत्तमी	मुनिम्हि, मुनिस्मिं	मुनिसु, मुनीसु	आलपन	मुनि, मुनी	मुनि, मुनयो

हे शब्द ‘मुनि’ शब्दाप्रमाणे चालतात — गण्ठि, गिरी, कपि, अहि, मसि, सालि, अग्नि, निधि

‘भिक्षु’ – उकारान्त पुल्लिङ्गी

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	भिक्षु	भिक्षु, भिक्षवो	दुतिया	भिक्षुं	भिक्षु, भिक्षवो
ततिया	भिक्षुना	भिक्षुहि, भिक्षुभि	चतुथी	भिक्षुनो, भिक्षुस्स	भिक्षूनं
पञ्चमी	भिक्षुना, भिक्षुम्हा, भिक्षुस्मां	भिक्षुहि, भिक्षुभि	छट्ठी	भिक्षुस्स	भिक्षूनं
सत्तमी	भिक्षुम्हि, भिक्षुस्मिं	भिक्षुसु	आलपन	भिक्षु	भिक्षु, भिक्षवे, भिक्षवो

पुढील शब्द ‘भिक्षु’ शब्दाप्रमाणे चालतात — सेतु, गुरु, भानु, पितु, मेरु, मधु, केतु, बाहु.

सब्वनामो (सर्वनाम)

‘अम्ह’ - प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	अहं	मयं, अम्हं, नो	दुतिया	मं, ममं	अम्हाकं, अम्हे, नो
ततिया	मया, मे	अम्हेहि, अम्हेभि, नो	चतुत्थी	मम, मज्हां, ममं, मे	अम्हं, अम्हाकं
पञ्चमी	मया, मे	अम्हेहि, अम्हेभि	छट्ठी	मम, मज्हां, ममं	अम्हं, अम्हाकं
सत्तमी	मयि	अम्हेसु			

‘तुम्ह’ - द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	त्वं, तुवं	तुम्हे, वो	दुतिया	त्वं, तुवं, तं, तवं	तुम्हाकं, तुम्हे, वो
ततिया	तया, त्वया, ते	तुम्हेहि, तुम्हेभि, वो	चतुत्थी	तव, तुय्हां, तुम्हं, ते	तुम्हाकं, वो
पञ्चमी	तया, त्वया, ते	तुम्हेहि, तुम्हेभि, वो	छट्ठी	तव, तुय्हां, तुम्हं, ते	तुम्हाकं, वो
सत्तमी	त्वयि, तयि	तुम्हेसु			

‘अम्ह’ व ‘तुम्ह’ या सर्वनामांचे रूप तिन्ही लिङ्गात समान असतात.

‘त’ = तो तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सो	ते, ने	दुतिया	तं, नं	ते, ने
ततिया	तेन, नेन	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि	चतुत्थी	तस्स, अस्स, नस्स	तेसं, तेसानं, नेसानं
पञ्चमी	तम्हा, अम्हा, तस्मा	तेहि, तेभि	छट्ठी	तस्स, अस्स, नस्स	तेसं, तेसानं, नेसानं
सत्तमी	तम्हि, अम्हि, तस्मिं, अस्मिं	तेसु			

‘त’ = ती, तृतीय पुरुषवाचक स्त्रीलिङ्गी (इत्थिलिङ्गी)

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सा	ता, ताजो, ना, नाजो	दुतिया	तं, नं	ता, तायो, ना, नायो
ततिया	ताय, नाय, तस्सा, तिस्सा	ताहि, ताभि, नाहि, नाभि	चतुत्थी	तस्सा, अस्सा, नाय, तिस्सा	तासं, आसं, तासानं
पञ्चमी	ताय, नाय, तस्सा, तिस्सा	ताहि, ताभि, नाहि, नाभि		तिस्साय, तस्साय, ताय	
छट्ठी	तस्सा, अस्सा, नाय, तिस्सा, तिस्सायु, तस्साय, नाय	तासं, आसं, तासानं	सत्तमी	तिसं, तस्स, अस्सं, ताये, तस्मा, तिस्सा	तासु

‘त’ = ते, तृतीय पुरुषवाचक नपुंसकलिङ्गी

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन	विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	तं, नं	ते, ने, तानि, नानि	दुतिया	तं, नं	ते, ने, तानि, नानि

(टीप - इतर विभक्तींचीं रूपे ‘त’ पुल्लिङ्गी प्रमाणे होतात.)

परिशिष्ट - ३

पालिभाषेचे महत्त्व

अडीच हजार वर्षांपूर्वी भारतामध्ये बोलली जाणारी सर्वसामान्यांची भाषा पालि अर्थात मागधी होती. मागधी भाषेला 'पालि' हे नाव इ.स. पाचव्या शतकात प्रसिद्ध अडुकथाकार आचार्य बुद्धघोषथेर यांनी दिले आहे. या भाषेने बुद्धवचनाचे पालन केले (पा पालेति रक्खति ति पालि) म्हणून ती पालि, असा तिचा थोडक्यात अर्थ झाला.

भारतामध्ये आणि भारताबाहेरील अनेक देशांच्या भाषेची जननी म्हणजे आई, पालिभाषाच आहे. म्हणून तर मराठी असो वा हिन्दी, बंगाली वा गुजराती ह्या सर्व आजच्या भाषांमध्ये पालि शब्द भरपूर आढळतात.

पालि ही भारतातील मूळ भाषा असली तरी आपण पालिभाषेची ओळख विसरलो होतो. परंतु आपल्या शेजारच्या बौद्ध राष्ट्रांनी बुद्धाचा धम्मच नव्हे तर त्या धम्माचे रक्षण करणारी भाषादेखील सांभाळली आणि एकोणिसाव्या शतकामध्ये इंग्रजी अभ्यासकांच्या मदतीने पालिभाषा पुन्हा भारतात आली.

पालि ही एक स्वतंत्र भाषा आहे, पण दुर्दैवाने पालि ही प्राकृत भाषेचेच एक अंग आहे असे समजून सुरुवातीला पालिभाषेचा अभ्यास झाल्यामुळे पालिभाषेचे थोडे नुकसान झाले. पण आता जगभरच्या विद्वानांनी मान्य केले की, पालिभाषा ही एक स्वतंत्र भाषा असून तिचे स्वतंत्र व्याकरण आहे. कुठल्याही पुरातन वा नव्या भाषेचे गुण व आवश्यकता पालिभाषा पूर्ण करते. म्हणून पालि ही स्वतंत्र भाषा तर आहेच शिवाय इतर भाषांच्याही पुढे जाऊन पालिभाषेचे काही विशिष्ट वैशिष्ट्ये आहेत.

पालिभाषेत फक्त बुद्धाचा धम्म आहे आणि धम्माच्या अनुषंगाने येणारे अनुभव आहेत. असे असल्यामुळे पालिभाषेत कल्पनांना, अंधश्रद्धा व कल्पनाविलासांना बिलकूल वाव नाही, आहेत ते फक्त सत्य आणि सत्यावर आधारित विद्वानांचे अनुभव.

पालिभाषेचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे पालि अभ्यासाचे तीन अंग - ज्याला परियसि, पटिपत्ति व परिवेदन असे म्हणतात. पालिभाषेतील कुठलाही शब्द तिन्ही प्रकारे जोपर्यंत जाणत नाही तोपर्यंत पालिभाषेचे ज्ञान पूर्ण होत नाही, असे मानण्यात येते.

परियसि म्हणजे ऐकून, वाचून, शब्दाचा अर्थ समजून घेणे. पटिपत्ति म्हणजे त्यावर चर्चा, विचार-विमर्श करणे आणि पटिवेदन म्हणजे त्या शब्दांचा प्रत्यक्ष अनुभव घेणे. उदाहरणार्थ दुःखाचा अनुभव. आगीचा चटका लागतो. बाळा, आगीपासून दूर रहा असे सांगणे म्हणजे चटका आणि त्यापासून होणारा त्रास वा दुःख हे तो लहान मुलगा नुसता ऐकत असतो. आगीचा चटका व त्याचे दुःख ह्यावर तो इतरांशी बोलतो, चर्चा करतो पण नेमका चटका काय असतो ह्याची त्याला जाणीव नसते. त्रास होतो ही ती ऐकीव माहिती तो बरच सांगू शकतो, पण जेव्हा खरोखरीच आगीचा चटका बसतो तेव्हा चटक्याच्या दुःखाचे खरे ज्ञान होते त्याची अनुभूती मिळते आणि हेच खरे अनुभवाचे ज्ञान असते.

'पालि'मधील शब्दांची अशी तिन्ही अंगांनी जोपर्यंत अनुभूती येत नाही तोपर्यंत पालि शब्दांचे संपूर्ण ज्ञान होत नाही.

आचारिय परंपरेने पालिभाषेतील बुद्धाचे वचन स्मरणात ठेवूनच पिढ्यांपिढ्या सांभाळण्यात आले आहे. बुद्धवचनांची शुद्धता आणि धम्माचे शुद्ध स्वरूप पुढच्या पिढीपर्यंत योग्य तऱ्हेने पोहोचविणे हे प्रत्येक गुरू-शिष्याचे काम होते, तरीसुद्धा ही शुद्धता सांभाळली गेली की नाही ह्याची पडताळणी संगीती किंवा संगायन घेऊन करण्यात येत असे.

आतापर्यंत झालेल्या सहा संगीतींमध्ये याची शहानिशा होऊन पालिभाषेतील बुद्धवचनाची शुद्धता पटविण्यात आली आहे.

चौथ्या धम्मसंगीतीत हे बुद्धवचन प्रथमच श्रीलंकेत लिहिण्यात आले आणि जसे बोलले जायचे तसेच लिहिले गेले म्हणून आज आपल्याला वाचताना बऱ्याचदा ओळींच्या ओळी पुन्हा पुन्हा वाचाव्या लागतात, शब्द पुन्हा पुन्हा येतात कारण ती, ते शब्द स्मरणात ठेवण्याची एक पद्धत होती.

'पालि'मधील संपूर्ण बुद्धवचनाला तिपिटक म्हणतात. सर्वसाधारणपणे त्याचा अर्थ तीन पिढ्या किंवा तीन टोपल्या (पेटारे) ह्या अर्थी होतो. पण आपणाला माहीत आहे की, पहिल्या धम्मसंगीतीमध्ये जेव्हा तिपिटकाचे संकलन झाले तेव्हा ते मौखिक स्वरूपात होते. सगळे तिपिटक स्मरणात असल्यामुळे टोपलीत काय ठेवले असावे? तर विद्वानांचे असे मत आहे की, पिढ्या ह्या शब्दाचा अर्थ त्या काळात धम्माचे ज्ञान किंवा धार्मिक साहित्य ह्या अर्थाने करण्यात येत होता.

तिपिटकाव्यतिरिक्त पालिभाषेत तिपिटकावर लिहिलेल्या अडुकथा, अडुकथांवर लिहिलेल्या टिका, अनुटिका वगैरे असे बुद्ध आणि त्यांच्या धम्माशी संबंधित प्रचंड साहित्य आहे.

हे साहित्य फक्त भारतातीलच नव्हे तर बुद्धाचा धम्म ज्या ज्या राष्ट्रांमध्ये गेला तिथे निर्माण झालेले आहे. श्रीलंकेची भाषा 'सिंहली' असली, ब्रह्मदेशाची भाषा 'बरमी' असली तरी बुद्धवचनाची भाषा पालिबद्दल तेथील लोकांना इतका आदर आहे की त्यांनी सर्वांनी पालिभाषा शिकून त्याच भाषेत धम्मावर लिखाण केले. 'वंस साहित्य' हे त्यांच देशांचे पालिभाषेतील साहित्य होय. म्हणून भारतातून विसरलो असलो तरी पालि साहित्य आणि पालिभाषा अडीच हजार वर्षांपासून आजपर्यंत लिहिली गेली आहे.

ह्या राष्ट्रांमध्ये पालिभाषेत लिहिलेच जात नाही तर भिक्खु आणि अभ्यासकांची ती संभाषणाची भाषा आहे. श्रीलंकेतील वा ब्रह्मदेशातील भिक्खू वा अमेरिकेतील वा जर्मन देशातील अभ्यासक एकमेकांशी 'पालि' भाषेत संवाद करू शकतात. म्हणून पालिभाषेला आज आंतरराष्ट्रीय भाषेचा दर्जा प्राप्त होत आहे. आपणदेखील पालिभाषा शिकून आंतरराष्ट्रीय संवादात सहभागी होऊ शकतो.

पालिभाषेतील आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे पालिभाषेत असलेले 'नवाङ्गसत्थुसासन' म्हणजे नऊ अंगांनी युक्त बुद्धांची शिकवण. साधारणपणे अभ्यासल्या जाणाऱ्या इतर भाषांमध्ये गद्य, पद्य, नाटक असे साहित्याचे प्रकार आढळतात. पालिभाषेत बुद्धांनी नऊ प्रकारे धम्म सांगितला आहे. ते म्हणजे सुत्तं, गेयं, वैयाकरणं, गाथा, उदानं, इतिवृत्तं, जातकं, अब्भुतधम्मं आणि वेदल्लं.

बुद्धांनी धम्म सामान्य लोकांच्या भाषेत सांगितला, पण सामान्य बोलीभाषेतील पालि शब्दांना त्यांनी खूप अर्थ दिले, नवीन संदर्भ दिले, एक नवीन ताकद दिली जी अनुभवता येऊ शकते म्हणून पालिभाषाच शिकावी लागते. इतर भाषांमध्ये भाषांतर केले तर त्या भाषेची, शब्दांची ताकद भाषांतरित शब्दांत उतरत नाही. उदाहरणार्थ धम्म. धम्म ह्या शब्दाला खूप अर्थ आहेत. धम्म कधी बुद्धाच्या शिकवणीला म्हणतात, तर कधी धम्म हा शब्द निसर्गाच्या नियमाला वा वैज्ञानिक सत्याला म्हटले जाते, मनातील विचारांनादेखील धम्म म्हणतात, मग अशा विविध अर्थांच्या शब्दाचे फक्त धम्म असे भाषांतर योग्य होत नसल्यामुळे जगभरातील कुठल्याही भाषेत पालि शब्द पालितच ठेवण्यात येतात. म्हणून पालि भाषेतच मूळ बुद्धवचन शिकणे सोपे वा सोपिस्कर तर आहेच शिवाय फायद्याचे आहे.

बुद्ध हे जगातील सर्वश्रेष्ठ शिक्षक आहेत. विद्यार्थ्यागणिक शिकविण्याची पद्धत वेगळी. शेतकऱ्याला शेतीच्या भाषेत तर संगीतकाराला संगीताच्या भाषेत धम्म शिकवायचे. उदाहरणे देऊन, उपमा देऊन रोजच्या जीवनातील प्रसंग सांगून, गोष्टी सांगून धम्म शिकविण्याचे हजारो उदाहरणे पालिभाषेत आहेत.

समाजातील प्रत्येक स्थरातील माणसांचे मग ते पुरुष असो वा स्त्री, लहान मुले असोत वा म्हातारे, तथाकथित ब्राह्मण असो वा शूद्र, राजा असो वा याचक, भिक्खू असो वा उपासक प्रत्येकाचे दुःख दूर करताना बुद्धांनी अनेक गोष्टी सांगितल्या आहेत, ज्या पालिभाषेत सुरक्षित आहेत. पालिभाषा शिकली की हा खजिना आपल्या समोर उघडतो आणि संपूर्ण आयुष्यभर पुरेल एवढे ज्ञान त्यातून घेता येते.

पालिभाषेने राष्ट्रीय एकात्मतेचा मूळ स्रोत सांगितला आहे. पज्जा, सील, करुणा व मेताभावनेचे अपूर्व मिश्रण या भाषेत सामावलेले आहे. पालिभाषा मधूर व समजण्यास सोपी आहे. तसेच या भाषेला वैचारिक स्वातंत्र्याचा, लोकशाहीचा उदात्त वारसा लाभलेला आहे.

बुद्धाने मानवतेचा पुरस्कार करताना त्यामध्ये समता, स्वातंत्र्य, बंधुत्व, न्याय व नीतिमत्ता यांचा योग्य आग्रह धरलेला आहे. त्यामुळे पालि साहित्यात फक्त गोष्टीच नाहीत तर अडीच हजार वर्षांपूर्वीच्या भारताचा ऐतिहासिक, सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, नैतिक आणि सांस्कृतिक अभ्यास करण्याची साधने आहेत. तत्त्वज्ञान, मानसशास्त्र, समाजशास्त्र, वैद्यकशास्त्र, कला आणि स्थापत्य भरून आहे.

जगभरचे विद्वान पालिभाषा शिकण्यासाठी उत्सुक आहेत कारण जगाची उत्पत्ती कशी झाली इथपासून खोटे का बोलू नये ह्या सर्व प्रश्नांची उत्तरे ह्या भाषेत दिलेली आहेत.

पालिभाषा तिच्या शुद्ध स्वरूपात शिकून त्यातले ज्ञान आत्मसात करून एक सुजाण व्यक्ती तर बनतोच शिवाय आंतरराष्ट्रीय संवादाचे एक दालन उघडे करतो. "पालिभाषा शिका आणि आयुष्यात पडणाऱ्या प्रत्येक प्रश्नाचे उत्तर त्यात शोधा."

इयत्ता - नववी
तोंडी - परीक्षा

विषय - पालि (संपूर्ण) सहामाही आणि वार्षिक

गुण २०/२०

- सूचना - १) १५-१५ विद्यार्थ्यांचा एक गट तयार करावा.
२) तोंडी परीक्षेची काठिण्यपातळी क्रमबद्ध असावी.
३) तोंडी परीक्षेतील उत्तीर्णता ही स्वतंत्र असेल.

(१) श्रवण किंवा श्रुतलेखन

गुण - ०५

एका-एका गटाला पाच ओळींचे अपठितातील पालि शुद्धलेखन देणे.

(२) प्रकट वाचन

गुण - ०५

विद्यार्थ्यांकडून पाठ्य घटकांच्या संदर्भ ग्रंथातील दोन गाथा अथवा लहान उतारा वाचून घ्यावा.

(३) भाषण

गुण - ०५

प्रत्येक विद्यार्थ्याला “मम पाठसाला/उय्यानं/कस्सको/रुक्खो” इत्यादी विषयांपैकी एखाद्या विषयावर सलग चार/पाच वाक्ये पालित बोलण्यास सांगावे.

(४) संभाषण

गुण - ०५

विद्यार्थ्यांना पालित संभाषण करता यावे त्यासाठी त्याला पालिभाषेत “तव नामं किं अत्थि / तव पाठसालायस्स नामं किं अत्थि / त्वं किं वग्ग मज्झे सिक्खस?” अशाप्रकारचे प्रश्न विचारून त्यांच्याकडून त्यांची पालिभाषेत उत्तरे वदवून घ्यावीत.

इयत्ता नववी विषय - पालि (संपूर्ण)

वेळ - ३ तास

गुण - ८०

प्र. १.	(अ) कोणत्याही <u>तीन</u> उताऱ्यांचे स्वीकृत माध्यमातून भाषांतर करा. (गद्य)	(१५)	
	१)	२)	३)
	४)	५)	
	(ब) कोणत्याही <u>दोन</u> उताऱ्यांचे स्वीकृत माध्यमातून भाषांतर करा. (पद्य)	(०८)	
	१)	२)	
	३)	४)	
प्र. २.	(अ) 'गट एक' मधील व 'गट दोन' मधील प्रश्नांची उत्तरे स्वीकृत माध्यमातून लिहा.	(०८)	
	गट-१ - गद्यावर आधारित <u>दोन</u> प्रश्नांची उत्तरे लिहा.		
	१)	२)	३)
	गट-२ - पद्यावर आधारित <u>दोन</u> प्रश्नांची उत्तरे लिहा.		
	१)	२)	३)
	(ब) खालीलपैकी कोणत्याही <u>तीन</u> गाथा शुद्ध व पूर्ण करून लिहा.	(०६)	
	१)	२)	
	३)	४)	
प्र. ३.	पुढीलपैकी कोणत्याही <u>एका</u> विषयावर पालित <u>पाच</u> ओळींचा निबंध लिहा.	(०५)	
	१)	२)	
	३)	४)	

अथवा / OR / किंवा

पालित भाषांतर करा.

(पाच ओळींचा संमत माध्यमातील उतारा - इंग्रजी/हिन्दी/मराठी)

प्र. ४. खालिल पाच वाक्यांची घटनाक्रमानुसार फेरमांडणी करा. (०५)

१)	२)	३)	४)
५)	६)	७)	

अथवा / OR / किंवा

रिकाम्या जागा भरून कथा/परिच्छेद पूर्ण करा.

(सुमारे पाच ओळी द्याव्यात.)

प्र. ५. (अ) कोणत्याही एका उताऱ्याचे स्वीकृत माध्यमातून भाषांतर करा. (अपठित पालि उतारे) (०५)

१) २) ३)

(ब) खालील कोणत्याही दोन टिपांवर पर्याय निवडा. (०४)

१) २) ३) ४)

५) ६) ७) ८)

- प्र. ६. स्थूलवाचनावर आधारित कथात्मक किंवा वर्णनात्मक प्रश्न विचारावे. (०४)
- प्र. ७. कोणत्याही पाच प्रश्नांची उत्तरे पालित लिहा. (आठ प्रश्न गद्य-पद्यावर आधारित असावेत.) (०५)
१)	२)
३)	४)
५)	६)
७)	८)

अथवा / OR / किंवा

पुढीलपैकी पाच अव्यय/उपपद विभक्तीचा वाक्यात उपयोग करा.

१)	२)
३)	४)
५)	६)
७)	८)

- प्र. ८. खालीलपैकी कोणतेही पाच उपप्रश्न सोडवा. (१५)
- (अ) रूप ओळखा. (कोणतेही तीन) (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- (ब) पुढीलपैकी कोणतेही तीन समास ओळखा. (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- (क) कोणतेही तीन संधी करा. (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- (ड) कोणत्याही तीन पालि शब्दांचे माध्यम भाषेत अर्थ सांगा. (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- (इ) कोणत्याही तीन जोड्या जुळवा. (०३)
१)	२)	३)	४)	५)
- (फ) माध्यम भाषेत शब्दांचे अर्थ सांगा. (कोणतेही तीन) २ (०३)
१)	२)	३)	४)	५)

